



МІЖНАРОДНІ САНКЦІЇ ПРОТИ РОСІЇ: ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ, ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ АГРЕСОРА



ADASTRA.ORG.UA

20
22



ADASTRA



МІЖНАРОДНІ САНКЦІЇ ПРОТИ РОСІЇ: ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ, ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ АГРЕСОРА

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА, 2022

ЗА АВТОРСТВОМ:

ЮРЧЕНКО ОЛЕНИ, ЕКСПЕРТКА ЗІ СТРАТЕГІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ АНАЛІТИЧНОГО ЦЕНТРУ ADASTRA



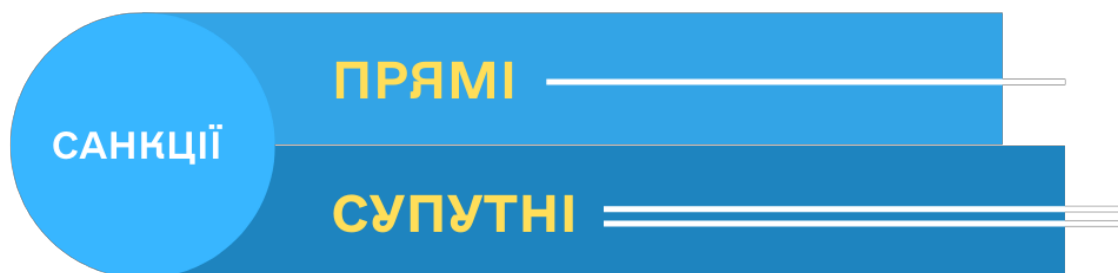
МІЖНАРОДНІ САНКЦІЇ ПРОТИ РОСІЇ: ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ, ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ АГРЕСОРА

Повномасштабна агресія росії проти України, розпочата майже 5 місяців тому, вкотре порушила численні «теоретичні» на перший погляд питання: сутності та наповнення стратегічного партнерства, моделей забезпечення безпеки в межах безпекових альянсів, поняття нейтралітету та особливо ефективності санкцій як міжнародно-політичного інструменту в російсько-українському протистоянні. Із восьмирічної перспективи нинішню ситуацію уявити було неможливо: наразі частина російських банків і справді відключена від системи SWIFT, а ЄС зважився на нафтове ембарго попри прогресуючу інфляцію та майже невідворотну рецесію європейської економіки. З іншого боку, як справедливо зазначають західні експерти, росія витримує санкційний удар набагато краще, ніж очікувалося, демонструючи пристойний запас міцності на фоні безпрецедентних обмежень, запроваджених ЄС та США. У чому полягає причина такого явища? Яким є реальний стан російської економіки після 5 місяців війни та санкційного тиску? Якими інструментами західні держави здатні завдати летального удару російській економіці? Спробуємо розібратися з усіма цими питаннями в межах даного дослідження.

Специфіка санкцій як міжнародно-політичного інструменту

Санкції як інструмент зовнішньої політики експлуатують вразливості таргетованого актора (держави, юридичної або фізичної особи) через запровадження обмежень різного характеру й таким чином змінюють його поведінку. Вони можуть носити галузевий характер, що передбачає обмеження на фінансові операції, торгівлю товарами та технологіями, які використовуються в певних галузях (транспорт, енергетика, видобування нафти та газу); територіальний характер, забороняючи здійснення певних операцій на конкретних територіях; а також персональний, будучи орієнтованими на конкретних людей та компанії.

За характером наслідків санкції можуть бути прямими та супутніми. Так, прямі санкції спрямовані на конкретних осіб, які приймають рішення щодо продовження бойових дій або належать до військової та економічної еліти росії, маючи доступ до фінансово-економічних ресурсів, а також проти підприємств військово-промислового комплексу з метою позбавлення їх можливості виробляти та ремонтувати зброю, насамперед із високою часткою технологій. Санкції вже спричинилися до того, що частина підприємств російського ВПК виведена з ладу: так, припинив роботу «Уралвагонзавод» - єдиний у рф виробник танків, зупинено виробництво авіаракет на заводі «Вимпел», через відсутність європейських підшипників припинилося виробництво вагонів для РЖД, за браку французьких та німецьких комплектуючих скорочено можливості для подальшого виробництва ракет «Калібр» та «Смерч»¹.



¹ <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/06/6/7350827/>

Непрямими, супутніми наслідками санкцій можемо вважати численні виходи іноземних компаній із Росії, які не зумовлені заборонами або обмеженнями на їхню діяльність як іноземних юридичних осіб із боку держав юрисдикції, а необхідністю підтримувати високу соціальну відповідальність бізнесу та уникнути репутаційних ризиків від продовження роботи в державі-агресорі. Хоча на практиці важко відділити вплив власне санкцій, запроваджених урядами, від добровільного волевиявлення компаній у вигляді призупинення діяльності в росії або повного виходу з ринку, суто теоретично ці явища не є повністю переплетеними.

Так, у випадку із запровадження санкцій у нафтосервісному секторі (заборона на надання окремих видів послуг і постачання технологічних рішень) велика «нафтосервісна четвірка», до якої входять Halliburton, Schlumberger, Weatherford і Baker Hughes, просто не має іншого виходу, окрім як згортати бізнес у РФ через загрозу вторинних санкцій і великих штрафів від країни, у межах юрисдикції якої вони зареєстровані². Безумовно, це далеко не аксіома – за 8 років було напрацьовано достатньо юридичних механізмів для уникнення подібного роду ситуацій, проте ризики все ще існують, а видатки через ускладнення та сірий характер діловодства зростають як для клієнтів, так і для постачальників.

Зовсім іншою є ситуація для B2C-брендів (business-to-customer), які працюють безпосередньо зі споживачами: тут можна згадати заклади громадського харчування, модні бренди одягу та косметики, виробників продуктів харчування. Суто формально їхня діяльність майже ніколи не обмежується санкціями напряду; окрім того, у випадку із фармацевтичними, продовольчими й аграрними підприємствами завжди діє презумпція гуманітарного характеру та відмовка про «предмети першої необхідності». Однак значна частина брендів все ж покидає російський ринок – просто тому, що продовження роботи в державі-агресорі стає токсичним для репутації компанії та її корпоративної соціальної відповідальності. Більше того, це й питання фінансів: так, низка досліджень підтверджують, що компанії, які покидають російський ринок, збільшують свою капіталізацію й несуть менші збитки від втрати ринкового сегменту, аніж ті, які продовжують роботу попри російську агресію. Навіть якщо збитки й є, то вони значно менші від втрат тих компаній, які надають перевагу «business as usual».

Чого можна реально досягнути санкціями? Ними можливо не радикально й летально «вбити» контрагента чи економіку, а лише суттєво його обмежити в реалізації певних деструктивних цілей. Так, у російському випадку метою є ажнік не серія дефолтів чи колапс російської системи, а ослаблення її здатності до ведення війни. У зв'язку із цим мають бути мінімізовані або максимально ускладнені можливості для:

- Виготовлення та купівлі сировини, конструктивних елементів та запчастин, необхідних для виробництва та ремонту зброї (точне, авіаційне й військове машинобудування, чорна та кольорова металургія, виготовлення артилерійських установок, ЗРК, РСЗВ, БТР та БМП, танків та стрілецької зброї);
- Виготовлення та купівлі конструктивних елементів, запчастин і технологій, необхідних для розробки нових родовищ палива, переробки сирого палива та його експортуванні, у тому числі з точки зору логістики (нафто та газодобувні й переробні технології, зокрема для складних родовищ (фрекінг, горизонтальне буріння), виробництво труб, проектні послуги з побудови газогонів, страхування нафтових танкерів і самої нафти від розливу й т.д.);
- Підтримки логістики, як із прицілом на експорт, так і на забезпечення військових замовлень (залізничний та авіаційний сектори, транспортування енергоносіїв, контейнерні перевезення, транспортування морем);
- Неналежного використання товарів подвійного призначення у військовому контексті (чіпи, комп'ютери, напівпровідники, допоміжні силові установки, турбогенератори - більшість товарів, які підпадають під регулювання за Вассенаарською конвенцією про товари подвійного призначення);

² <https://kosatka.media/category/neft/news/bolshaya-nefteservisnaya-chetverka-ssha-nachala-vygod-iz-rossii>

- Підтримання фінансової стійкості режиму (обмеження здатності російських банків проводити міжнародні операції та платежі, користуватися міжнародними платіжними системами, послуговуватися золотовалютними резервами, розміщеними в закордонних банківських установах);
- Отримання стабільних доходів від продажу енергоносіїв (обмеження експорту нафти й газу, продуктів їхньої переробки, а також іншої сировини).

Найбільш досконалим законодавством та організаційно-інституційною рамкою для запровадження різного роду санкцій володіють США та ЄС; з огляду на їхнє місце у світовій економіці, а також присутність у міжнародних фінансових та економічних інституціях такі інструменти розглядаються як ефективні та здатні на зміну поведінки того чи іншого актора. З іншого боку, є й країни, які заперечують ефективність санкцій як інструменту зовнішньої політики, вважаючи їх відверто дискримінаційними та асиметричними, неспівмірними з очікуваними результатами застосування. Наприклад, до таких можна віднести Туреччину, яка послідовно виступає проти антиросійських санкцій.

Тим не менш, за санкції доводиться платити, і доволі дорого; майже завжди цей інструмент носить взаємно болісний характер, завдаючи втрат його авторам. Скажімо, якщо та чи інша держава перестає постачати товари або технології до іншої, вона не просто відрізає покупця від своїх ресурсів, а також втрачає важливий ринок, витрачаючи додаткові кошти на переорієнтацію, пошук нових ринків і клієнтів, розбудову інфраструктури та логістики. Звісно, є випадки вражаючої асиметрії, однак в абсолютній більшості кейсів це гра з «від'ємним» результатом: кожна зі сторін несе втрати, питання лише в тому, котра з них більше.

Відповідно, особливо гостро постає проблема готовності держави, яка запроваджує санкції, нести витрати й збитки заради певних політичних цілей, особливо якщо її інтерес у тому чи іншому аспекті є опосередкованим. Якщо ж санкції не стосуються реально критичних питань – вони просто втрачають значення інструменту, здатного реально змінити ситуацію.

У той же час мала держава, яка прагне переконати велику запровадити санкції проти власного противника, повинна оперувати складним і впорядкованим набором раціональних аргументів, які дозволяють вийти з описаної вище дилеми на власну користь, які б не зводилися лише до емоційно забарвлених тез. Послідовне та системне лобювання нових санкцій – одне з найскладніших завдань для сучасної дипломатії, української зокрема. Як правило, з міжнародними партнерами перемовини доводиться вести із ненайкращими позиціями, переконувати їх у необхідності введення обмежень проти важливих торговельних партнерів, що неодмінно зачеплять бізнес-інтереси численних бенефіціарів і добробут громадян.

Окрім того, самого запровадження санкцій ніколи недостатньо – принципово важливим є послідовний моніторинг їхнього дотримання, а також впорядкована процедура переслідування й покарання агентів, які помічені у їхньому порушенні. Зайве й говорити про те, що це неймовірно складно та практично неможливо, враховуючи багатокладність і масштаб економічної діяльності в сучасному світі.

У випадку з ЄС абсолютно окремо стоїть проблема співвідношення повноважень національних та наднаціональних органів, а також пошуку компромісу між національними інтересами держав-членів, та консолідованою позицією Союзу. Звісно, окремі країни не втрачають дане вікно можливостей задля торгу з європейськими інституціями, як та ж Угорщина.

Санкції введені проти рф у 2014 році були ефективними?

Результативність санкцій – доволі суперечлива тема для дебатів, адже широкі узагальнення розбиваються об рифи конкретних кейсів, як-от іракського, іранського або

суданського. Поготів це справедливо щодо росії, санкції проти якої почали діяти в 2013, коли було прийнято «Акт Магнітського»³. Далі приводами для нових обмежень стали анексія Криму та війна на Донбасі, будівництво газопроводів, зокрема Північного потоку-2, втручання в президентські вибори в США, постачання зброї до Сирії, КНДР, кібератаки, переслідування опозиціонерів та отруєння О. Навального тощо.

Проте в ретроспективі, та і від початку було чітко зрозуміло, що західні держави не готові були платити високу ціну за повний розрив економічних відносин із росією: санкції носили обмежений, точковий характер, завдаючи певної шкоди, проте не ослаблюючи потенціал російської економіки загалом. Так, із 2013 до 2020 року ВВП російської федерації впав із 2,3 трлн дол до 1,5 трлн дол, тобто на 35%⁴, однак втрата країною свого місця в першій десятці світових економік була пов'язана з несприятливою кон'юктурою ринку енергоносіїв, але не із санкціям.

Водночас варто враховувати, що проблеми в економіці є наслідком не лише енергетичної кон'юктури, а й дій самої російської влади. Орім того, за останні роки на ефект санкцій наклали відбиток обмеження, пов'язані з поширенням коронавірусу. Тим не менш, можна припустити, що квола й непослідовна санкційна політика останніх 8 років створила в росії хибне уявлення про апріорі пасивну реакцію Заходу на російську агресію, що була б у протилежному випадку суттєвою перешкодою й стримуючим фактором для московського оптимату.

Так, в. путін гучно оголосив, що за 8 років санкцій збитки від них не перевищили 50 млрд доларів, але приблизно стільки ж країна заробила. Це сталося, на його думку, завдяки програмам імпортозаміщення, що призвело до зростання виробництва сільськогосподарської продукції.

Звісно, російська економіка все ж зазнала негативного впливу, проте виділити дистильований вплив власне санкцій, а не згубної ринкової кон'юктури буде доволі непросто. Станом на 2018 рік санкції торкнулися 20-21% ВВП Росії, оцінювали в рейтинговому агентстві АКРА⁵. Обмеження торкнулися великих держбанків (54% всіх активів), нафтогазових компаній (вони забезпечують 95% виручки) та багатьох підприємств військово-промислового комплексу. За оцінкою Bloomberg, у 2014-2018 роках через санкції Росія недоотримала 6% ВВП⁶. Рубль із 2013 року почав швидко знецінюватися. Із минулого курсу 31-32 рублі за долар, до 2021 він впав до 75 рублів - в 2,4 рази⁷.

Зовнішньоторговельний оборот, який також рахується в доларах, впав на 31%. У 2013 році обсяг міжнародної торгівлі Росії склав 844,2 млрд. доларів, з яких на експорт припало 526,4 млрд., на імпорт — 317,8 млрд. У 2019, до епохи ковідних обмежень в економіці, він знизився до 672 млрд. доларів, з яких експорт становив 424,6 млрд, а імпорт - 247,4 млрд. Наступного року зовнішньоторговельний оборот росії склав 571,9 млрд. доларів і в порівнянні з 2019 скоротився на 15,2%. Експорт скоротився на 20,7%⁸.

Через санкції погіршився інвестиційний клімат, що на тлі зниження цін на нафту спричинило рецесію в економіці, вважають в АКРА. Обмеження, запроваджені в 2018 році, спричинили падіння курсу рубля навіть на тлі зростання цін на нафту, зазначають аналітики.

Попри те, що санкції проти рф подовжувалися щопівроку в межах ЄС, Брюссель квола опирався побудові Північного потоку-2, максимально звужував руйнівні наслідки обмежень для двосторонніх відносин та залишав простір для діалогу. У результаті за 8 років було напрацьовано широку множину механізмів обходу санкцій та продовження «business

³ <https://www.golosameriki.com/a/magnitsky-act/5829226.html>

⁴ <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/12/683843/>

⁵ <https://www.acra-ratings.ru>

⁶ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-11-16/here-s-one-measure-that-shows-sanctions-on-russia-are-working#xj4y7vzkg>

⁷ <https://russian.eurasianet.org/россия-каково-реальное-влияние-санкций-на-экономику>

⁸ <https://russian.eurasianet.org/россия-каково-реальное-влияние-санкций-на-экономику>

as usual». Найголовніший доказ неефективності запроваджених з 2014 року санкцій – це той факт, що вони не попередили російську агресію 24 лютого 2022 року. А далі все почало працювати в кардинально іншій модальності.

Що змінилося після 24 лютого?

Якщо коротко, санкційна політика змінилася повністю. Передусім важливим став той факт, що вже в перші дні після вторгнення ЄС та США спромоглися ввести безпрецедентні обмеження на різні сектори російської економіки та окремих осіб, причетних до підтримання російського режиму. Аналітики ще довго сперечатимуться щодо того, чи втримало б умовно превентивне запровадження санкцій від повномасштабного вторгнення, чи навпаки стало б додатковим стимулом, однак нині не маємо можливості відіграти назад.

Наразі росія б'є рекорди за кількістю санкцій, обійшовши в цьому питанні Іран із близько 9 тисячами накладених на неї обмежень у різних сферах, а 27 червня агентство Moody's проголосило дефолт москви за зовнішнім боргом, який росія, звісно, заперечує⁹. Навіть за оптимістичними оцінками, санкції проти москви запровадили держави, на які припадає як мінімум 56% російського експорту та 51% імпорту, що ставить під загрозу 15% російського ВВП¹⁰. Це визнають й у самій москві: так, під час Санкт-Петербурзького економічного форуму глава російського «Сбербанку» Герман Греф зазначив, що санкції можуть перешкодити російській економіці повернутися до показників 2021 року навіть за 10 років.

Описуючи масштаб санкційних обмежень, пропонуємо розглянути їх за секторальним та суб'єктним наповненням, інакше кажучи, які актори запровадили санкції проти росії та в яких саме галузях. Окрім того, проаналізуємо загальний стан російської економіки та її потенціал до існування в умовах воєнного часу й жорсткого санкційного тиску в найближчій перспективі. Нарешті, спробуємо розглянути ключові способи обходу обмежень та якими можуть бути наступні кроки світової спільноти з ізоляції росії.

(Не)міжнародна коаліція

Оцінюючи суб'єктний масштаб санкційної політики, не можна не помітити, що їй не вистачає власне світового масштабу. Так, санкції проти москви запровадили всі держави-члени ЄС, США, вічно нейтральна Швейцарія, Велика Британія, Канада, Австралія, Японія, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Нова Зеландія, а також низка інших країн. Виразно впадає в око той факт, що більшість із них належать до умовного «Заходу» – географічно, аксіологічно або політично, будучи вимушеними підкорятися політиці старшого союзника чи волі наднаціональних органів. Натомість Індія, Китай, Ізраїль, Іран, Азербайджан продовжують співпрацю з білокам'яною, хоча й роблять це доволі обережно та дозовано, побоюючись вторинних санкцій. Є також Туреччина, яка не приєдналася до санкцій, а також Вірменія, Сербія, які давно відомі як європейські габи москви, які є зонами для обходу санкцій. До цього ж, решта планети, яка не приєднується до санкцій: держави Латинської Америки, Близького Сходу, Південної, Південно-Східної та Центральної Азії, Африки.

Як бачимо, насправді санкції проти рф впровадив далеко не весь світ, і це – один із факторів її зовнішньополітичної стійкості і готовності надалі продовжувати війну. Ризик вторинних санкцій із боку США, тобто обмежувальних заходів за допомогою В обході накладених обмежень, стримує численні країни від відкритої співпраці з рф, проте неопублічно вони готові працювати через компанії-прокладки, посередників та з великим дисконтом і вимогою компенсації за санкційні ризики.

⁹ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-26/russia-defaults-on-foreign-debt-for-first-time-since-1918?srnd=premium-europe#xj4y7vzkg>

¹⁰ <https://www.forbes.ru/biznes/468963-gref-predupredil-o-riske-vozvrata-ekonomiki-na-uroven-2021-goda-lis-cerez-10-let>

З одного боку, квазіглобальний характер санкцій і наявність численних лазівок у санкційному режимі – велика проблема, а з іншого складно собі уявити ситуацію, за якої цей режим міг би стати універсальним і всеохоплюючим. Тому великою перемогою варто вважати вже той факт, що росія втрачає трильйони доларів на пошук способів обійти санкції, несе збитки через ускладнення процедур і потреб проводити все в сірій спосіб.

Оскільки в українському інформаційному просторі домінує акцент на санкціях ЄС та США, приділимо окрему увагу решті держав-союзників. Так, Тайвань як світовий лідер із виробництва напівпровідників, відрізав російських клієнтів від продукції TSMC –передовика цієї галузі. У результаті російські процесори «Байкал» та «Ельбрус» не виробляються через нестачу комплектуючих¹¹.

Австралія, Японія та Південна Корея запровадили цілу низку торговельних та персональних санкцій; особливо цікавою в цьому відношенні є Австралія, яка перекрила експорт глинозему та алюмінієвої руди й запровадила мито в 35% на всі товари з так званої «Союзної держави»¹².

Аналітики зачудовані також позицією Швейцарії, яка відхилилася від вікового нейтралітету та доєдналася до європейських санкцій проти москви, що особливо цінно з огляду на кількість російських фінансових ресурсів, які зберігаються тут¹³.

Безумовними лідерами міжнародної підтримки України через масштабні санкції є Лондон, Вашингтон та Брюссель. Обмеження, запроваджені цими державами, розберемо надалі в контексті кожної з російських економічних галузей, яка потрапила під удар.

Скільки росія втратить від санкцій загалом?

Середня оцінка численних аналітиків щодо загальних втрат москви від санкцій - це падіння ВВП на 10-15%, проте з варіаціями, які залежать від низки факторів.

По-перше, має значення, чи будуть пересічні росіяни економити, скорочуючи витрати, як це сталося в 2014 році, коли росія анексувала Крим і розпочала війну на Донбасі. Скорочення попиту за й без того скромній пропозиції та нульовому імпорту – це летальний удар по стагнуючій економіці.

По-друге, варто враховувати, чи зупиниться промисловість через санкції, що перекрили доступ російських компаній до західного імпорту. Водночас слід розуміти, що в кожній галузі прослідковується та чи інша форма залежності росії від західного імпорту високих технологій, і навіть той факт, що значна частина промислового фонду була побудована за радянських часів і будувалася за концепцією як автаркічна й незалежна від імпортних комплектуючих, за останні 30 років москва встигла узалежнити себе від європейських та американських партнерів. Наприклад, машинобудування не обходиться без підшипників шведської SKF, мала авіація – без допоміжних силових установок чеської Velka Bites, горизонтальне буріння й розробка тяжко доступних родовищ – без технологій Schlumberger, чорна та кольорова металургія – без прецизійних інструментів німецьких виробників на кшталт Zoller.

Третій і найважливіший чинник – імпорт російських енергоносіїв. Незважаючи на санкції, Росія, як і раніше, продає іноземним покупцям нафти на 10 млрд доларів на місяць навіть з урахуванням запровадженого ЄС ембарго та значного дисконту. Допоки ціна на міжнародному ринку продовжує триматися на високих рівнях, москва отримує надприбутки й використовує їх задля амортизації санкційного шоку. Це важливе джерело іноземної

¹¹ https://www.cnews.ru/news/top/2022-06-16_rossiya_ostalas_bez_serverynyh

¹² <https://delo.ua/uk/economy/avstraliya-vvodit-mito-35-na-ves-import-iz-rosiyi-ta-bilorusi-395007/>

¹³ <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/29/7142272/>

валюти, яку можна купувати товари в нейтральних і дружніх країнах. І поки це не зміниться, російська економіка може протягнути якийсь час.

Найвірогіднішу версію, на думку багатьох експертів, зібрав Міжнародний валютний фонд. За його прогнозами, цього року падіння доходів всієї російської бюджетної системи в реальному вираженні оцінюється в 11%, а на період до 2027 року, тобто на наступні п'ять років — 15–17%. Тож доходи впадуть і не повернуться на колишній рівень, залишатимуться значно нижчими рівня до 24 лютого. Згідно з ВВП на душу населення, за паритетом купівельної спроможності рівень доходів у російській економіці відкотиться на десятиліття, до 2010-2011 років. Рівень безробіття в країні подвоїться, до 8-9% працездатного населення. Інфляція прискориться втричі (з 8% у 2021 році до 24 у 2022 та 12 в 2023). Дефіцит державного бюджету країни-окупанта в наступні три роки залишиться на рівні 5% ВВП, тоді як у попередні 5 років бюджет був переважно профіцитним¹⁴. Подібний прогноз дає також Світовий Банк.

В Інституті Банку Фінляндії (BOFIT, інститут спеціалізується на аналізі російської економіки) заявляють, що втрата імпорту може знизити зовнішній валовий продукт (ВВП) росії на 4-18%, експорту - залежно від сценарію від 1% до 25. Введені зараз проти росії санкції здатні знизити валову додану вартість у російській економіці майже на 4% (перший сценарій). За розвитку другого сценарію падіння загальної доданої вартості може досягти 10%, а в деяких галузях ще вище: у текстильній промисловості — понад 20%, у виробництві гуми, пластмас, хімічної галузі — від 20 до 30%. За третього сценарію (повне припинення імпорту) — ВВП росії впаде на 18%¹⁵.

Звернувшись до російських аналітиків, бачимо, що їхні прогнози є обережно настороженими. Так, експерти інституту «Центр розвитку» НДУ ВШЕ підрахували, що якщо антиросійські санкції діятимуть до 2030р., темпи зростання ВВП країни знижуватимуться на 1-1,5% щороку. Про це пише РБК із посиланням на директора інституту Наталію Акіндінову¹⁶. Економісти вважають, що доходи населення не встигатимуть за динамікою ВВП, оскільки загальні витрати економіки зростатимуть, витісняючи витрати на працю. Щодо перспектив відкриття господарств для експорту та імпорту експерти дають різні оцінки, але поки все зводиться до того, що до кінця десятиліття частка російського експорту в ВВП знизиться на 5-7%. Із даних Світового банку випливає, що останніми роками цей показник коливався в межах не більше 25-30%.

Російська влада, звісно, не визнає деструктивного ефекту санкцій. Так, голова Рахункової палати Олексій Кудрін говорить, що російська економіка перебудовуватиметься півтора-два роки: у цей час ВВП знижуватиметься, а потім перейде до зростання. За його словами, масштаб змін поки що тільки проявляється за набуття санкціями чинності. Раніше він стверджував, що цього року додаткові витрати бюджету на стабілізацію економіки можуть становити понад 4 трлн руб¹⁷.

Свій варіант розвитку подій презентували й аналітики російського Центрального банку. У липневому прогнозі Банку росії прописано зниження економіки на 7,5% у 2022р., у наступному — нульове зростання, а в 2024 та 2025 р. — підвищення ВВП на 1,8%. Очікувані середні темпи зростання ВВП 2026-2030р. експерти, опитані ЦБ, оцінили лише на рівні 1,5% на рік. До введення санкцій аналітики очікували на зростання економіки в 2022р. на 2,4%, а в наступні два роки — на 2,1 і 2%¹⁸.

Зрештою, російські «ліберали» очікують гіршого - професорка Наталія Зубаревич вважає, що санкційна катастрофа лише набирає обертів. За її оцінками:

¹⁴ <https://blogs.imf.org/2022/04/19/war-dims-global-economic-outlook-as-inflation-accelerates/>

¹⁵ <https://secretmag.ru/news/nazvany-tri-scenariya-vliyanija-sankcii-na-ekonomiku-rossii-15-05-2022.htm>

¹⁶ <https://www.rbc.ru/economics/03/06/2022/6298c7e39a7947bd7f72b302>

¹⁷ <https://www.vedomosti.ru/economics/news/2022/05/23/923180-kudrin-perestroiki>

¹⁸ <https://www.interfax.ru/business/852169>

- Як тільки в компанії закінчатся наявні запаси обладнання та сировини – ефект санкцій відразу погіршиться;
- Основні жертви санкцій - промислові центри з високим відсотком зайнятих в обробній промисловості;
- Нафтохімічна, вугільна, машинобудівна, целюлозно-паперова галузі – найбільш вразливі до санкцій, хоча їхній ефект буде помітний майже всюди;
- Деградація галузей та поява дефіцитів поступово нарощуватиметься¹⁹.

Навіть за найбільш оптимістичними прогнозами, російська економіка почне значно стагнувати восени 2022 года, а в 2023-2024 роках продовжить спад.

Вихід іноземних компаній із російського ринку – це окрема проблема. Далеко не завжди формальна заява відповідає реальності: яскравим прикладом цього є американська Cisco, на обладнанні та технологічних рішеннях якої зав'язана основна маса російських дата-центрів. Наразі профільні російські ЗМІ гордо повідомляють про успіхи постачання «заліза» Cisco до росії за так званим паралельним імпортом, що де-факто є узаконеною контрабандою, а також про автоматичне продовження так званих смарт-ліцензій²⁰. Значна частка компаній не виходять із росії повністю, обмежуючись лише відмовою від нових проектів та інвестицій, або припиненням продажів, проте продовженням технічної підтримки клієнтів. Зрештою, деякі компанії продовжують працювати попри формальну заяву про вихід.

Водночас слід розуміти, що частина іноземних компаній у росії оперують не напряму як іноземні юридичні особи, а через російські фірми-прокладки з місцевою реєстрацією. Такий простий трюк, який гордо оголошується відкриттям представництва чи локалізацією виробництва, насправді створює посередника, який вберігає материнську компанію від санкцій за співпрацю з російським режимом, адже санкції не мають екстериторіального характеру.

Якими є основні наслідки запровадження санкцій?

У найближчій перспективі антиросійські санкції загрожують наступними наслідками:

- Девальвація російської валюти, що спровокує інфляцію (10%-ва девальвація рівна 1% інфляції), масштабне збіднення населення та зниження реальних доходів пересічних росіян, відповідно, скорочення платоспроможного попиту²¹. Як буде пояснено далі, нинішній відносно «міцний рубль» є результатом виваженої, однак згубної в довгостроковій перспективі валютної політики Е.Набіулліноїта її технократичної команди.

- Критичне падіння імпорту, ринкової пропозиції та дефіцит товарів, у тому числі – першої необхідності. За даними порталу FourKites, після 24 лютого імпорт у росії впав на 59%²², включно з побутовими та промисловими товарами, водночас статистика від всіх експертів ґрунтується на дуже приблизних оцінках, адже дані щодо експортно-імпортних операцій російська влада засекретила.

¹⁹ <https://rtvi.com/news/sedanie-vashikh-dokhodov-natalya-zubarevich-o-novoy-ekonomicheskoy-realnosti/>

²⁰ https://www.cnews.ru/news/top/2022-04-28_seryj_import_ciscohpedell_sushchestvoval

²¹ <https://uifuture.org/publications/sanctions-against-russia-what-can-actually-break-the-putin-regime/>

²² <https://www.moscowtimes.ru/2022/03/25/postavki-importnih-tovarov-v-rossiyu-ruhnuli-na-59-a19000>

Причинами падіння імпорту є масштабний вихід іноземних компаній, зумовлений як репутаційними ризиками, так і санкційними обмеженнями. Наразі близько півтори тисячі іноземних компаній призупинили свою діяльність у РФ у тій чи іншій формі, від обмеження продажу нових товарів та інвестицій до повного виходу з ринку. Відповідно, припинили роботу місцеві підприємства, які належать цим компаніям, працівники були відправлені на простій із частковим збереженням заробітної плати (LG Electronics, Apple, Cisco, Dell, HP, Ericsson, IBM, Intel, Microsoft, Nokia, Samsung, Siemens, Sony, L'Oreal, Louis Vuitton, Prada, Chanel, Tommy Hilfiger, Calvin Klein, Adidas, Nike та Puma, ZARA, H&M, IKEA, McDonald's, PepsiCo, Netflix, Universal, Suzuki, Mercedes-Benz, BMW, Volkswagen, FedEx та UPS, Deutsche Bank, JP Morgan Chase, Baker McKenzie, Deloitte, E&Y, PWC, KPMG, PayPal та багато інших компаній)²³.

Другим чинником у цьому процесі, на думку аналітиків Українського інституту майбутнього, є різке скорочення контейнерних перевезень. Mediterranean Shipping Company (MSC), Maersk та CMA CGM – світові лідери галузі – оголосили про припинення з 1 березня прийому нових замовлень на перевезення контейнерів у/з Росії. Деякі міжнародні термінали припинили роботу з російськими контейнерами, водночас такий вид транспортування є надзвичайно важливим для всіх товарних номерклатур. Російські економісти оцінюють зниження обсягу контейнерних перевезень на 50%²⁴.

Третім чинником стали санкції проти російських банків і проблеми з платежами. Наразі сім російських банків, які відключені санкціями від міжнародної системи SWIFT, ізольовані від проведення розрахунків у п'яти основних світових валютах²⁵. Транзакції Сбербанку відтепер блокуються, якщо вони проводяться за участю банків США та Сполученого Королівства. За відсутності вільного оборотного капіталу малий та середній бізнес у РФ стикається з труднощами під час виконання вимоги постачальників про повну передоплату. Іноземні банки, у свою чергу, запровадили додатковий скринінг банківських операцій із російськими клієнтами, що створює проблеми для імпортерів. Сюди ж додається проблема виходу з РФ зарубіжних банків (Deutsche Bank, Goldman Sachs, JPMorgan Chase, Commerzbank, Credit Agricole, BNP Paribas, SEB), які перестають обслуговувати клієнтів із Росії²⁶.

Водночас слід врахувати, що відключення банків від SWIFT не обмежує їх можливості здійснення платежів в іноземній валюті, але уповільнює процес та робить його дорожчими через появу в операціях проміжних банків третіх країн як посередників. Окрім того, відключення від системи SWIFT лише окремих російських банків ослаблює ефект санкції як такої, оскільки банки завжди можуть відкрити рахунки в колег, що не потрапили під санкції, та відносно безпроблемно проводити ті ж операції. Вже помітні ознаки адаптації та розробки альтернативних систем, як-от російський СПФП та китайський CIPS²⁷.

- Економісти також сходяться в тому, що інфляція в Росії зростатиме з огляду на різке скорочення пропозиції. Наразі прогнози коливаються на рівні 20-25%, проте нині ефект пом'якшується за рахунок політики російського центрбанку, що спрямована на стримування процесу²⁸. Масштабні санкції та інфляція неодмінно призведуть до структурної перебудови російської економіки – трансформацію споживчої лінійки через примітивізацію високотехнологічної продукції та збільшення частки східноазійських товарів на ринку. Водночас слід врахувати, що інфляція найбільше вдарить по бідним верствам населення.

²³ <https://uifuture.org/publications/sanctions-against-russia-what-can-actually-break-the-putin-regime/>

²⁴ <https://uifuture.org/publications/sanctions-against-russia-what-can-actually-break-the-putin-regime/>

²⁵ <https://www.bbc.com/russian/news-60588603>

²⁶ <https://www.kommersant.ru/doc/5469539>

²⁷ <https://sharespro.ru/content/idei/visa-ne-nuzhna-kak-alternativnye-platezhnye-sistemy-dlya-rossiyan-operezhayut-konkurentov-76437/>


²⁸ <https://www.vedomosti.ru/finance/news/2022/04/29/920471-tsb-prognoziruet-godovuyu-inflyatsiyu-v-rossii-na-urovne-18-23-v-2022-godu>

- Вся російська промисловість, незалежно від частки іноземних технологій і комплектуючих, переживатиме кризу, яка виражатиметься в падінні виробництва, масових скороченнях персоналу та, як наслідок, зростанні безробіття. Водночас певний час останнє стримується за рахунок скорочення робочого тижня, різних форм відпусток та виплати частини заробітних плат, проте неминучим є загальне падіння доходів. Зниження купівельної спроможності населення неухильно вдарить по сектору послуг, а також російському ринку нерухомості²⁹.

- Доволі швидко також мають місце зростання ставок за кредитами та відсутність оборотного капіталу в малого та середнього бізнесу. Ймовірним є також відтік трудових мігрантів із держав Центральної Азії на тлі девальвації рубля та знецінення їх доходів.

Разом із тим, санкції – це гра в довгу. Вже доволі тривалий час у публічному дискурсі фігурує ідея про потребу ослабити РФ настільки, аби неможливою стала будь-яка подібна агресія Москви проти іншої держави, зокрема того ж регіону. Додатковий аргумент – проголошення Росії основною загрозою в оновленій концепції НАТО, яка була затверджена на нещодавньому саміті Альянсу в Мадриді. Водночас задля системності та універсальності цілеспрямованого ослаблення Росії воно повинно носити комплексний характер, таргетуючи не лише підприємства військово-промислового комплексу, але й весь технологічний компонент, який Росія нездатна піддати імпортозаміщенню, а також її фінансові та економічні потужності.

Якщо ж говорити про довгострокову перспективу, то наслідки будуть наступними:



- Повернення в технологічне Середньовіччя в буквальному сенсі – залежність Москви від імпортованих технологій у всіх сферах від банківського сектора до сільського господарства є критичною (устаткування, сировина, комплектуючі). За всього успіху китайських технологій, вони можуть виступити альтернативами далеко не у всіх секторах, наприклад прецизійній обробці металу, складних системах шифрування та криптографії в банківській справі і т.д. Це неминуче тягне за собою примітивізацію російської економіки, ослаблення підвалин для економічного зростання та зниження конкурентоспроможності.

Ця «ахіллесова п'ята» російської економіки добре відома західним партнерам, і технологічні санкції були серед перших, запроваджених із 24 лютого. Так, США мають особливо жорстке законодавство щодо експорту продуктів із часткою американських технологій, у тому числі реекспорту через треті країни, що було моментально застосовано до Росії. Заборонено експорт технологій, що застосовуються в оборонному, морському та аерокосмічному секторах, а також різко посилено контроль за експортом товарів подвійного призначення³⁰. Сполучене Королівство заборонило експорт високотехнологічного обладнання та комплектуючих, які застосовуються в електроніці, телекомунікації та аерокосмічній промисловості³¹. ЄС вдарив по авіаційній галузі, заборонивши експорт всіх літаків, запчастин та устаткування для російських авіакомпаній й аерокосмічній галузі в цілому, а також технологій морської навігації та радіозв'язку (хоча згодом пом'якшив їх задля забезпечення стандартів ІКАО³²).

Хоча регулювання товарів подвійного призначення в межах європейського законодавства не є настільки суворим, з огляду на надзвичайні обставини його було посилено та обмежено експорт напівпровідників, телекомунікаційного обладнання, ПЗ, технологій шифрування, авіаційних та космічних систем, нафтосервісних технологій та ін. До

²⁹ <https://uifuture.org/publications/sanctions-against-russia-what-can-actually-break-the-putin-regime/>

³⁰ <https://3dnews.ru/1063168/sshha-vveli-gyostkie-sanktsii-protiv-tehnologicheskogo-sektora-rossii-postradalmikronvektor-i-drugie>

³¹ <https://neftegaz.ru/news/politics/741670-velikobritaniya-vvela-novyj-paket-sanktsii-protiv-rossii-s-novymi-ogranicheniyami-protiv-neftegazov/>

³² <https://www.forbes.ru/biznes/472251-evrosouz-smagcil-sankcii-protiv-rossijskoj-aviacii>

технологічних санкцій долучилася також Японія, запровадивши ембарго на експорт 266 товарів, зокрема напівпровідників, комунікаційних систем, нафтосервісних технологій та обладнання, а також 26 технологій, зокрема з виготовлення машин для виробництва мікросхем. Накладено також заборону на експорт до 49 підприємств та організацій, що належать до російського ВПК³³.

- Російські виробники за й так слабкій залученості в міжнародні ланцюжки постачання, віднині усунені з них на десятиліття.
- Окрім того, росія перетворюється на інвестиційну «арктичну пустелю»: токсичність російських активів і величезна сума ризиків, пов'язана з політичними обставинами та міжнародними санкціями, перекреслюють будь-які перспективи в цьому відношенні. Звісно, російський бізнес може штучно інвестувати в самого себе ззовні, створюючи закордоном підставні фірми та вкладати гроші через них, але ефект буде мізерним.
- Летальний удар по малому та середньому бізнесу. Хоча російський уряд намагається утримати підприємців на плаву через запровадження мораторію на проведення перевірок, податкових пільг та кредитних канікул, через санкції страждають абсолютна більшість малого та середнього бізнесу.
- Санкції також неминуче призведуть до переходу частини бізнесу в тінь; відсутність оборотного капіталу, падіння прибутків та зростання видатків, як і загальний економічний шок призводитиме до зростання тіньового сектору. Це логічно призводитиме до зниження податкових надходжень бюджету та скорочення бази оподаткування.
- У міру зростання міжнародної ізоляції росії та погіршення соціально-економічної становища нарощуватиметься залежність громадян від держави, особливо так званих «бюджетників» та безробітних.
- Ймовірним також є поглиблення демографічної кризи росії, що погіршуватиметься через військові втрати, відтік висококваліфікованих спеціалістів закордон. У довготривалому плані через погіршення соціально-економічних умов та якості охорони здоров'я неминуче зросте смертність та скоротиться середня тривалість життя³⁴.

І поки російські бізнесмени масово відвідують Іран із метою вивчення досвіду довготривалого виживання під санкціями, інерційність російської економіки, як і системи в цілому³⁵, наразі все ще є достатньо високою для того, аби утриматися на відносно стабільному рівні в найближчі 1-2 роки. Всі санкції мають критичний, але «відкладений» характер; єдине, що могло б стати їхнім каталізатором – різке скорочення нафтогазових доходів (у разі падіння ціни або цілковитого ембарго, що є неможливим) та ізоляція решти експорту.

Чому російська економіка досі не впала, а долар не коштує 300 рублів? Де дефолти?

Найпростіша відповідь – ніхто ніколи не задався ціллю «обвалити» російську економіку. Як неможливими є швидке закінчення війни та парад перемоги в москві, так і не слід чекати розпаду рф та її повноцінного економічного колапсу – це непотрібно абсолютно нікому – з різних причин, від появи гіпотетичної кількох десятків Верхніх Вольт із ядерної зброєю до нових конфліктів на величезному просторі.

Наразі ми маємо озвучену на публічному рівні заяву про потребу ослабити росію настільки, аби вона не була здатна повторити вчинене щодо України щодо будь-якої іншої держави. Джейк Салліван під час брифінгу 4 квітня 2022 року чи не вперше окреслив мету запровадження санкцій: "санкції не мають миттєвої дії, вони діятимуть із часом, щоб

³³ <https://www.unian.net/world/sankcii-protiv-rf-iz-za-voyny-protiv-ukrainy-yaponiya-vvela-embargo-na-eksport-tovariv-i-tehnologiy-novosti-mira-11746165.html>

³⁴ <https://uifuture.org/publications/sanctions-against-russia-what-can-actually-break-the-putin-regime/>

³⁵ <https://secretmag.ru/news/rossiiskie-biznesmeny-stali-ezdit-v-iran-dlya-antisankcionnogo-opyta-15-06-2022.htm>

зменшити економічну силу, вдарити по основній промисловості, джерелам доходів росії, які живлять війну та клептократію. Санкції це не єдиний захід, але важливий елемент"³⁶.

Таке системне і структурне ослаблення є неможливим без комплексного санкційного тиску, коли обмеження таргетують не просто військово-промисловий комплекс чи окремих осіб, а всі галузі, які залучені у виробництво кінцевої продукції, а також фінансові джерела російської економіки як такої.

Санкції не означають негайну загибель російської економіки, а викликають ланцюгову реакцію її руйнування. Як стверджує український політик та доброволець ЗСУ Антон Швець, не слід недооцінювати інерційність російської економіки та її інтегрованість у світові економічні процеси³⁷.

Санкції запроваджуються поступово, із винятками та тривалими підготовчими періодами, що дає змогу адаптуватися та знайти способи обходу обмежень; тривалий час підприємства можуть працювати на накопичених запасах сировини, раніше закуплених запчастинах і комплектуючих, а технологічні вендори – розподавати залишки обладнання, та ж ситуація справедлива щодо раніше оформлених контрактів та технологічних ліцензій.

До того ж, кон'юнктура ринку енергоносіїв і статус рф як ключового експортера нафти й газу створює умовну «подушку безпеки» для режиму, а численні дружні та нейтральні країни забезпечують як альтернативні ринки, так і габи для реекспорту санкційних товарів. Зрештою, частину імпортного дефіциту замістять вітчизняними альтернативами.

Окрема історія – це російські резерви. Завдяки високим цінам на енергоносії росія останні кілька років мала зовнішньоторговельний профіцит (до 200 млрд дол. на рік), позитивне сальдо платіжного балансу (за винятком 2014 та 2020р.) та змогла накопичити значний обсяг резервів – 640 млрд дол. (станом на 18.02.2022). Частина з них була заморожена через санкції, це від 200 до 300 млрд. дол., які зберігалися в іноземних банках. За різними оцінками в розпорядженні ЦБ залишилося 200-340 млрд дол. (близько 8 трильйонів рублів)³⁸. Як вважають експерти, цієї суми достатньо, щоб підтримувати військовий бюджет та пом'якшувати падіння інших витрат, балансування короткострокових шоків і фінансування критичного імпорту. Це підтверджують і численні міжнародні рейтингові системи – критерій МВФ³⁹, Редді⁴⁰ та cingency board. Водночас важливими змінними лишатимуться об'єм військових витрат та основні ресурси, на яких тримається здатність російської економіки генерувати доходи – нафта й газ⁴¹.

Щодо військових витрат, то, наприклад, у квітні бюджетні витрати по розділу «Національна оборона» зросли майже в 2,5 рази, або на 130% (630 мільярдів рублів проти 275 мільярдів у квітні 2021 року). Цими коштами фінансуються витрати на збройні сили, мобілізаційну підготовку, ядерну зброю та інші цілі. Таким чином, у квітні на військові потреби росія витратила 21 мільярд рублів на день⁴².

Тут слід зазначити, що в росії є так званий Фонд національного добробуту (ФНД) – подушка безпеки, кошти з якої використовуються для покриття дефіциту федерального бюджету, бюджету Пенсійного фонду, співфінансування добровільних пенсійних накопичень. Усі роки незалежності росія проводила жорстку бюджетну політику й не витратила надприбутки від нафтогазових доходів на інфраструктурні проекти, донорські програми чи соціально-економічну підтримку, накопичуючи кошти в межах фонду. ФНД поповнюється з доходів нафтогазового сектора згідно з бюджетним правилом (додаткові

³⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=ozFrOTGycPs>

³⁷ Інтерв'ю з автором

³⁸ https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/around-35-of-russias-accessible-reserves-in-country-china/2519923?fbclid=IwAR2C4H9w_UPWe7iYU7nL5zg5_EXlkpZ_M0OyF1OFUsMg6TjlepNt3suN-E

³⁹ <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sopol040711b>

⁴⁰ <https://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-optimalnosti-razmerov-i-dinamika-zolotovalyutnyh-rezervov-rossii#:~:text=Критерий%20Редди%20включает%2C%20кроме%20объема,столько%20государства%2C%20сколько%20частного%20сектора.>

⁴¹ <https://uifuture.org/publications/sanctions-against-russia-what-can-actually-break-the-putin-regime/>

⁴² <https://meduza.io/cards/evropa-otkazhetsya-ot-90-nefti-kotoruyu-pokupaet-v-rossii-s-rossiyskoy-ekonomikoy-mozhno-poproschatsya>

доходи від підвищення ціни вище закладеного в бюджеті порогу) та з доходу від управління коштами Фонду (купівля боргових зобов'язань, цінних паперів, акцій, розміщення коштів на депозитах). ФНД стає в нагоді саме в таких критичних ситуаціях, як нинішня, і буде довго здатен підтримувати життєздатність російської економіки навіть в аварійному режимі⁴³.

Щодо стану російського рубля, то на нього не слід орієнтуватися як на валідний індикатор стану російської економіки. Зараз є три основні фактори, які підтримують зміцнення рубля: це падіння імпорту, конвертація експортного виторгу в рублі й валютний контроль Центробанку. Стрімке відновлення рубля відбулося після шокового падіння на початку війни: курс до долара та євро пробивав історичні позначки 120 та 130 рублів відповідно⁴⁴. І виявилось політично вигідно Кремлю: це добрий піар-інструмент, щоб заявляти, що санкції не підривають економіку. Але західні аналітики називають курс штучним, а рубль — «валютою потьомкінського села», оскільки його неймовірне зміцнення немає економічних підстав.

Щоб зрозуміти курсовий парадокс, потрібно розібратися, із чим пов'язане швидке зміцнення рубля після панічної девальвації на початку війни. Коли долар на тлі перших ударів санкцій пішов за 100 рублів, росіяни масово почали забирати гроші з рахунків у банках: вони буквально «полювали» банкомати, куди завозили валюту, і стояли за нею в довгих чергах. Відтік капіталу за перший квартал 2022 року досяг 64,2 мільярда доларів — максимуму з 2014 року⁴⁵.

Щоб уникнути вільного падіння валюти через санкції, уряд і Банк Росії змушені були вжити жорстких заходів валютного контролю: росіянам заборонили знімати понад 10 тисяч доларів, банкам — продавати готівкову валюту, а брокерів зобов'язали за купівлю валюти на біржі на користь клієнтів стягувати з тих драконівську комісію в 30 відсотків. Переказ валюти на закордонний рахунок або іншій людині за кордон для росіян також обмежили 10 тисяч доларів. Водночас ЦБ підвищив ключову ставку до рекордних 20%⁴⁶.

Мінфін та ЦБ зобов'язали російських експортерів продавати 80% валютної виручки протягом трьох днів після її надходження на рахунки⁴⁷. Саме це стало основним джерелом підтримки рубля: приплив валютних надходжень створив на внутрішньому ринку великий обсяг доларів і євро, які валютні обмеження буквально замкнули всередині фінансової системи країни. Влада своїми рішеннями сконструювала ідеальні умови для зміцнення рубля: надлишок іноземної валюти за штучно пригніченого попиту на неї. До того ж, підвищення ставки до 20% зробило привабливими банківські депозити — населення та бізнес стали повертати кошти на карбованцеві рахунки після панічного відтоку. У принципі, обороти валюти були досить низькими, велика кількість учасників ринку пішла — нерезиденти, частина населення, компанії, імпортери.

На тлі результату іноземних компаній та заборони на постачання до Росії зарубіжних технологій, обладнання та комплектуючих імпорт впав. У березні-квітні з ЄС, Китаю, США, Японії та Південної Кореї (основні торгові партнери Росії) імпорт у вартісному вираженні скоротився, за оцінками, на 59%. Точних цифр немає: влада засекретила статистику зовнішньої торгівлі.

У результаті попит на долари та євро знижується через заходи валютного контролю та провалу в імпорті, а пропозиція зростає завдяки обов'язковому продажу експортерами 80% виручки та високих цін на енергоносії.

Тобто зміцнення рубля — наслідок майже повністю закритого валютного ринку, успіхів експорту (попри «токсичність» російського нафтогазу) та спаду в імпорті. Але за цього

⁴³ <http://global-finances.ru/fond-natsionalnogo-blagosostoyaniya-rossii/>

⁴⁴ <https://www.gazeta.ru/business/news/2022/03/09/17400355.shtml>

⁴⁵ https://www.cbr.ru/statistics/macro_itm/svs/#a_71398

⁴⁶ <https://www.cbr.ru/press/event/?id=12729>

⁴⁷ <https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2022/07/06/930153-eksporteram-vozvrashchat-valyutu>

нинішній курс відбиває надзвичайно небезпечно для майбутнього економіки згорання постачань у країну технологій.

Міцний рубль справді зіграв корисну роль — допоміг стримати прискорення й так високої інфляції, яка загрожувала знецінити доходи росіян. Після різкого стрибка цін у березні та квітні зростання курсу й стиснення споживчого попиту в травні та червні дозволили Росстату зафіксувати тижневу дефляцію, тобто зниження цін на товари та послуги.

Але корисний ефект від зміцнення рубля практично вичерпаний: курс, що пірнає до 55 рублів за долар, стає небезпечним для бюджету. Експортери за сильної національної валюти отримують менше грошей від продажу валютного виторгу, а бюджет недораховується нафтогазових доходів, залежність від яких в умовах санкцій тільки зростає⁴⁸.

Є проблема "в довгостроковому плані" й для російських виробників, визнає міністр Максим Решетников: вітчизняним компаніям за відновлення імпорту буде важко конкурувати з "дешевшими" за рахунок міцного рубля імпортними товарами. Це означає, що під загрозою надії на масштабне імпортозаміщення економіки⁴⁹.

Незважаючи на ці ризики та непрямі збитки бюджету, зміцнення рубля було свідомим вибором голови ЦБ Ельвіри Набіулліної. Із початку війни вона вирішувала пріоритетне завдання – уповільнення інфляції. В умовах санкцій це завдання здається дуже складним. Влада поки що шукає баланс між інтересами громадян з одного боку та експортерів, виробників та бюджету з іншого.

ЦБ спочатку підняв ключову ставку на заборонні висоти, щоб впоратися з першим шоком санкцій, але на тлі надмірного зміцнення рубля вже повернув її на довоєнний рівень (9,5%), а згодом і нижче – до 8% річних, щоб оживити кредитування та підтримати економіку, що падає⁵⁰.

Уряд і регулятор у тому ж екстремому режимі, що вводили, почали послаблювати валютний контроль та знімати обмеження — обов'язковий продаж валютної виручки для експортерів взагалі скасували⁵¹. Щоправда, коли можуть бути повністю зняті всі заходи валютного контролю, невідомо: обмеження Заходу на імпорт Росію готівкових доларів та євро залишається незмінним.

Неслухняний рубль перестав реагувати на валютні пом'якшення та продовжує триматися на відносно високому рівні. Додатково його зміцнюють майбутні за календарем виплати експортерами податків до бюджету (для цього вони переводять валютний виторг у рублі).

Єдиним доступним інструментом послаблення валюти залишається відновлення імпорту. Але в умовах заборони на ввезення технологій із Заходу країні необхідно шукати нових постачальників та перебудовувати логістичні ланцюжки, що з урахуванням загрози вторинних санкцій для будь-яких економічних партнерів Росії буде складно й вимагатиме часу.

Енергетика – ахіллесова п'ята режиму

Енергетика – справжня «коштівка голка» російського режиму. З одного боку, вона є основою його життєздатності, а з іншого – його ж найбільшою слабкістю та вразливістю.

⁴⁸ <https://meduza.io/cards/kurs-rublya-kak-v-2015-godu-eto-nadolgo-ili-luchshe-kupit-pobolshe-dollarov-i-evro-poka-ne-pozdno>

⁴⁹ <https://www.interfax-russia.ru/main/reshetnikov-ozhidaet-deflyaciyu-v-rf-po-itogam-iyunya>

⁵⁰ <https://www.rbc.ru/finances/22/07/2022/62da51899a79474ad9d97d4>

⁵¹ <https://www.cbr.ru/press/event/?id=13976>

Прибутки від продажу нафти та газу є найважливішим джерелом бюджетних надходжень для росії. Так, у 2021 році на долю енергоносіїв припадало 49% всіх надходжень від експорту (243,8 мільярдів доларів)⁵², а у федеральному бюджеті доля нафтогазових доходів склала 36% (9 трильйонів рублів)⁵³. Залежність Росії від газу вдвічі менша, ніж від нафти: питома вага експорту нафти в загальному обсязі експорту 2021 року в грошовому вираженні становила 22,4%, природного газу — 11,3%⁵⁴. Саме нафта та нафтопродукти — ключове джерело експортної виручки: на їхню частку 2021-го припадало 180 мільярдів доларів, газу — 64 мільярди доларів.

Відповідно, санкції проти енергетичного сектора було запроваджено доволі швидко. США оголосили про повну заборону імпорту російської нафти, газу та вугілля, а Британія повинна відмовитися від російської нафти до кінця року. Болючими для москви стали також санкції ЄС. Європа – величезний ринок збуту російської нафти, минулого року на неї припадало 50% всього експорту країни (111,2 мільйона тон), у той час як на КНР такий же параметр становив 71 мільйон⁵⁵. У довоєнному січні 2022 року москва щодня експортувала до ЄС більше 4 мільйонів барелів на добу. Так, Брюссель заборонив експорт деяких нафтопереробних технологій, нафтового обладнання, а також нові інвестиції в російський енергетичний сектор. Зрештою, дійшла справа й до заборони імпорту всіх різновидів російського вугілля, а також нафтового ембарго щодо сирої нафти, доставленої морським шляхом, і нафтопродуктів⁵⁶.

У межах шостого пакету санкцій ЄС Брюссель нарешті запровадив нафтове ембарго проти росії, на що ринок відреагував продовженням зростання ціни: із початку 2022 року ціни й без того піднялися на 58%, а за кілька днів до ембарго – додали ще на 7% у вартості. Як впливає з офіційних повідомлень, імпорт російської нафти морем до держав ЄС буде повністю заборонений за шість місяців після схвалення ембарго, нафтопродукти чекає та ж доля за вісім місяців. Водночас морські перевезення є основним каналом постачання, охоплюючи 75% російського нафтового експорту до ЄС⁵⁷.

Для держав-членів, які сильніше за інших залежать від російської нафти, було зроблено винятки; так, південною гілкою нафтопроводу «Дружба» поки що продовжують отримувати російську нафту Чехія, Словаччина (96% необхідної їй нафти минулого року постачала росія) та Угорщина (на росію припадає 58% всього нафтового імпорту). Від імпортування нафти через північну гілку натомість мають відмовитися Німеччина та Польща. Болгарія отримала відтермінування на морські поставки до кінця 2024 року, тоді як для трьох вищезгаданих країн дедлайну не встановлено. До кінця року, коли Берлін та Варшава перестануть імпортувати нафту, ембарго покриє 90% всього імпорту російської нафти до ЄС⁵⁸.

У 2022 році залежність російського бюджету від експорту енергоносіїв лише зросла, оскільки нафтогазові доходи збільшуються за рахунок високих цін на нафту, навіть з урахуванням того, що російський сорт Urals через санкції торгується з великими дисконтом. Так, у квітні 2022 року надходження від експорту нафти та газу досягли 1,8 трильйона рублів (зростання вдвічі в річному вираженні) проти 1,2 трильйона в березні, частка нафтогазових доходів федерального бюджету зросла до 63%⁵⁹. Таким чином, загальне зростання ціни та збільшення попиту поки що компенсує й навіть перевищує очікувані доходи російського бюджету від продажу енергоносіїв. Середня ціна на російську нафту за п'ять місяців 2022-го

⁵² https://www.cbr.ru/statistics/macro_itm/svs/export_energy/

⁵³ http://m.minfin.ru/ru/press-center/index.php?id_4=37915-predvaritelnaya_otsenka_ispolneniya_federalnogo_byudzheta_za_yanvar-aprel_2022_goda&area_id=4&page_id=2207&popup=Y

⁵⁴ https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/26_23-02-2022.html

⁵⁵ <https://meduza.io/cards/evropa-otkazhetsya-ot-90-nefti-kotoruyu-pokupaet-v-rossii-s-rossiyskoy-ekonomikoy-mozhno-poproschatsya>

⁵⁶ https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/eu-solidarity-ukraine/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_uk

⁵⁷ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/IP_22_2802

⁵⁸ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/IP_22_2802

⁵⁹ http://m.minfin.ru/ru/press-center/index.php?id_4=37915-predvaritelnaya_otsenka_ispolneniya_federalnogo_byudzheta_za_yanvar-aprel_2022_goda&area_id=4&page_id=2207&popup=Y

склала 83,5 долара за барель (для порівняння, за той же період 2021-го — 61,6 долара). Водночас бюджет на 2022 рік зверстаний за ціною 44,2 долара за барель⁶⁰.

Нафтодобувні держави вже намагаються збити рекордні ціни, видавши на ринок із запасів нафти еквівалент 120 мільйонів барелів⁶¹, а США розглядали пом'якшення санкцій щодо Ірану та Венесуели з тим, аби постачати їхню нафту на ринок, на додаток до зростання видобутку в Саудівській Аравії, про яке домовився Дж. Байден під час свого недавнього близькосхідного візиту⁶². Проте МВФ вже заявив, що нафтова лихоманка триватиме недовго: у 2023 році ціна має впасти, а в 2024 повернутися до 80-85 доларів за барель. Окрім того, у 2023 році масштаби російських втрат від ембарго залежатимуть від того, наскільки швидко країна зможе переорієнтувати експорт на Китай, Індію та інші азіатські країни (наприклад, Пакистан, Малайзію, Індонезію та В'єтнам). Загрозою для росії залишається й технологічна ізоляція: міжнародні підрядники не зможуть реалізовувати в країні такі складні проекти, як розробка запасів, які важко видобувати. За відсутності інвестицій та іноземних технологій знизиться бурова активність: падіння видобутку до кінця 2022 року може становити 17%⁶³.

Окрім того, неможливо просто прикрутити кран, а потім знову запустити його: у видобутку нафти при незмінних об'ємах постає проблема зберігання нереалізованих запасів за зниження попиту, що неможливо без відповідної інфраструктури. Як тільки російські компанії почнуть скорочувати видобуток через втрату частини ринків, то велика частка доходів буде втрачена надовго. Ймовірно є також консервація частини родовищ у зв'язку зі скороченням попиту.

Слід також враховувати, що Азія лише частково врятує Росію від втрати основного ринку збуту. Головними альтернативами європейському простору є Індія та КНР, і розворот торговельних потоків туди вже відбувається: до Індії росія поставила 0,63 мільйона барелів на добу (б/д) у квітні порівняно з 0,27 мільйона б/д у березні та практично нулем у лютому. Китайські незалежні виробники також збільшують покупки — на 20% у квітні порівняно з березнем⁶⁴.

Але росія, за оцінкою аналітичної компанії Rystad Energy, у кращому випадку зможе знайти покупців лише на 1 мільйон б/д — це менше третини обсягу, що випадає через нафтове ембарго (2,7 мільйона б/д). Індія й Китай вже мають постачальників із Близького Сходу, договори з якими не можна розірвати миттєво, та й іти на цей крок в умовах високих санкційних ризиків для росії азіатські гіганти не наважаться, прогнозує керівник нью-йоркського бюро Energy Intelligence Джон ван Шайк⁶⁵.

Навіть якщо росії вдасться переорієнтувати значні обсяги експорту на Азію, місцеві покупці вимагатимуть значні знижки, користуючись безвихідним становищем експортера. Наприклад, індійські покупці на початку травня вимагали ціни нижчі за 70 доларів, мотивуючи це витратами на логістику та фінансове забезпечення угод, а також санкційними ризиками.

Стримуватимуть зростання експорту в азіатському напрямку й можливі проблеми з танкерними перевезеннями через заборону страхування суден. Це важливий пункт ембарго: щоб підірвати зусилля Росії щодо розвороту експорту до Азії, ЄС та Велика Британія погодили заборону на страхування танкерів, які доставляють російську нафту в будь-яку точку світу. Для перевезення нафти морем потрібно страхове покриття втрат від розливу й навіть страхування самого судна. Без цього перевізники просто не ризикуватимуть приймати російську нафту та транспортувати її до третіх країн⁶⁶.

⁶⁰ <https://meduza.io/cards/evropa-otkazhetsya-ot-90-nefti-kotoruyu-pokupaet-v-rossii-s-rossiyskoy-ekonomikoy-mozhno-poproschatsya>

⁶¹ <https://bcs-express.ru/novosti-i-analitika/chleny-mea-vypustiat-120-millionov-barrelei-nefti-iz-rezervov>

⁶² <http://www.golos.com.ua/article/362324#:~:text=3a%20словами%20принца%2C%20Саудівська%20Аравія,не%20матиме%20можливості%20збільшувати%20видобуток.>

⁶³ <https://meduza.io/cards/evropa-otkazhetsya-ot-90-nefti-kotoruyu-pokupaet-v-rossii-s-rossiyskoy-ekonomikoy-mozhno-poproschatsya>

⁶⁴ <https://meduza.io/cards/evropa-otkazhetsya-ot-90-nefti-kotoruyu-pokupaet-v-rossii-s-rossiyskoy-ekonomikoy-mozhno-poproschatsya>

⁶⁵ <https://www.reuters.com/article/us-russia-oil-breakingviews-idDEKBN2NH0YF>

⁶⁶ <https://www.wsj.com/articles/eus-ban-on-russian-oil-adds-stress-to-regions-economies-11653993757>

Водночас саме європейські компанії страхують більшу частину торгівлі нафтою. У період із 24 лютого до 22 березня на судна, що належать ЄС, США та Великій Британії, припадало понад 70% нафти, відвантаженої з російських портів у Балтійському та Чорному морях. Якщо ці танкери не зможуть перевозити російську нафту, до експорту доведеться залучати азійські компанії, що спричинить зростання транспортних витрат⁶⁷.

Існують й інфраструктурні обмеження. Головний трубопровід у Китай, «Східний Сибір-Тихий океан», може збільшити прокачування лише на 300 тисяч б/д. Володимир Путін вже доручив уряду розширити інфраструктуру експорту енергоносіїв до Азії, включаючи будівництво нових нафто- та газопроводів із Сибіру, а також розвиток Північного морського шляху та судноплавного проходу вздовж арктичного узбережжя. Однак на завершення цих проектів підуть роки⁶⁸.

За неофіційними підрахунками Bloomberg, росія може втратити через нафтове ембарго 22 мільярди нафтових доходів на рік: із них 12 мільярдів — втрати від перекриття експорту трубою до країн Північної Європи, 10 мільярдів — від заборони на морський експорт. На експорті до Угорщини, Чехії та Словаччини росія продовжить заробляти 6 мільярдів доларів на рік⁶⁹. Reuters на основі даних норвезької аналітичної компанії Rystad Energy підрахував, що прямі втрати Росії в доходах відразу після офіційного прийняття ембарго становитимуть 3,4 мільярда доларів на місяць (тобто 40,8 мільярда доларів на рік), а після набуття ним повної сили - 4,5 мільярда доларів (54 мільярди доларів на рік)⁷⁰. WSJ наводить оцінку засновника консалтингової фірми Energy Aspects Амріти Сен: приблизно 170 мільйонів доларів недоотриманого доходу для Росії в день за поточних знижених цін на російську нафту. Це приблизно 5 мільярдів доларів на місяць, або 60 мільярдів доларів на рік⁷¹.

Запроваджене ЄС ембарго на постачання російської нафти робить її ще більш «токсичною», звільняє ринки для нових постачальників та підриває економічну спроможність Кремля фінансувати війну. Проте звільнення від залежності від російського експорту стане довгим та дорогим процесом як для ЄС, так і для всього світу. Перехід на дорожчу нафту Brent коштуватиме Євросоюзу щонайменше 2 мільярди доларів на місяць⁷².

Окреме й набагато більш складне питання – російський газ. ЄС має намір скорочувати залежність і від цього російського енергоносія, але не може відмовитись від нього так само швидко, як від нафти. Газ із росії критично важливий для регіону: 2021 року країни ЄС закупили його обсягом 155 мільярдів кубометрів — це 45% європейського газового імпорту та близько 40% газового споживання. Однак експерти МЕА вже розробили план скорочення постачань утричі — до 55 мільярдів кубометрів на рік у такий спосіб:

- не укладати нові контракти з «Газпромом»;
- замінити російський газ поставками ЗПГ зі США та трубопроводами з Норвегії та Азербайджану;
- переорієнтуватися на атомну енергетику;
- знижувати температуру обігріву будівель у ЄС на декілька градусів;
- зарезервувати 200 мільярдів євро для підтримки найбільш уразливих споживачів за умов зростання цін на електрику⁷³.

Проте ця дорожня карта ажнік не полегшує гостроту проблеми. Слід визнати те, що Брюссель затягнув зі зниженням залежності від «Газпрому» й диверсифікацією джерел постачання, які були заплановані давно. Тепер багато залежатиме від можливості знайти на світовому ринку додаткові обсяги зрідженого газу. Але поки що на цьому ринку дефіцит, а

⁶⁷ https://cepr.org/sites/default/files/policy_insights/PolicyInsight116.pdf

⁶⁸ <https://meduza.io/cards/evropa-otkazhetsya-ot-90-nefti-kotoruyu-pokupaet-v-rossii-s-rossiyskoy-ekonomikoy-mozhno-poproschatsya>

⁶⁹ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-05-30/ue-busca-quebrar-impasse-sobre-proibi-o-do-petr-leo-russo?ref=cus85deZ>

⁷⁰ <https://www.reuters.com/breakingviews/oil-embargo-will-hurt-putin-more-than-eu-2022-05-31/>

⁷¹ <https://www.wsj.com/articles/eus-ban-on-russian-oil-adds-stress-to-regions-economies-11653993757>

⁷² <https://www.reuters.com/breakingviews/oil-embargo-will-hurt-putin-more-than-eu-2022-05-31/>

⁷³ <https://www.iea.org/reports/a-10-point-plan-to-reduce-the-european-unions-reliance-on-russian-natural-gas>

заводи ЗПГ функціонують у режимі повного завантаження. Головна альтернатива російському газу — імпорт зрідженого газу зі США та Катару, але для цього потужності ЗПГ, орієнтовані на європейський ринок, мають бути розширені. На це може знадобитися п'ять-сім років, хоча вже помітна позитивна динаміка — так, станом на 1 липня 2022 року вперше в історії Європа придбала більше зрідженого газу у США, ніж трубопровідного з Росії⁷⁴.

У будь-якому разі пошук заміни російського газу означатиме збереження високих цін на газ й одну з найскладніших зим у європейській історії. Наприклад, близько половини з 41,5 мільйонів домогосподарств Німеччини використовують газ для опалення. Німецька сім'я, яка уклала контракт із газовою компанією в березні 2022 року, повинна буде протягом року платити в середньому на 62% більше, ніж та, що уклала такий контракт у грудні 2021-го⁷⁵.

А у Великій Британії в наступні 12 місяців рахунок середнього домогосподарства за все, що пов'язано з енергоресурсами (опалення, гаряча вода, електрика), зростає на 1100 фунтів. Загальні витрати з урахуванням продуктів, що подорожчали через інфляцію, — на 2600 фунтів. Із підвищенням 1 квітня стандартних тарифів на газ (+81%) та електрику (+36%) у стані «енергетичної бідності» виявляється п'ять мільйонів домогосподарств країни⁷⁶.

Якщо ж Європа колись і зважиться відмовитися від російського газу, то переорієнтувати цей продукт на інші ринки також буде надзвичайно складно. Проектні потужності, які б дозволили перекинути газ у Китай, оцінюються в 60 млрд куб. м, при тому, що в країні Європи постачається близько 150-170 млрд куб. м. Будівництво інфраструктури для поставок ЗПГ займе певний час (1-2 роки)⁷⁷.

Повертаючись до нафтосервісу, слід наголосити, що російські нафтогазові компанії практично повністю залежать від імпорتنих технологій та обладнання, особливо де мова йде про складні родовища. Лідерство на ринку утримує «велика нафтосервісна четвірка» - Halliburton, Schlumberger, Baker Hughes та Weatherford International, які вже оголосили про припинення інвестицій і встановлення нових технологій у РФ. Частка іноземного обладнання при горизонтальному бурінні, гідророзриві пластів складає більше 90%. Газорозріджувальні заводи «Новатека» також залежать від іноземних технологій. Водночас ЄС практично повністю заборонив постачання товарів та послуг, а також інвестиції для енергетичного сектора, хоча й з винятками, про які треба повідомляти Єврокомісію та решту держав ЄС і лише за критичності для енергетичної безпеки союзу⁷⁸.

Нові санкції: бути чи не бути?

Попри весь скептицизм та заяви про те, що санкції не працюють або є більш шкідливим для авторів, аніж для Росії, українській дипломатії є сенс наполягати на запровадженні подальших обмежень. Однак не можна не сказати про цілу низку ускладнень, з якими міжнародна спільнота стикається на цьому етапі.

По-перше, Росія засекретила дані про видобуток та експорт нафти, а також обмежила відомості про інфляцію, ВВП та інші економічні показники, зокрема платежі за зовнішнім боргом. Наразі без цих даних складно коректно оцінити та спрогнозувати очікуваний або наявний ефект санкцій, обрати найбільш чутливі для агресора галузі та вдарити найбільш ефективно⁷⁹.

⁷⁴ <https://ukrainian.voanews.com/a/gas-evropa-zi-ssha-ta-rosiji-/6641418.html>

⁷⁵ <https://www.reuters.com/business/energy/german-gas-power-prices-households-new-highs-2022-03-16/>

⁷⁶ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-04-01/how-much-will-gas-and-electricity-bills-go-up-as-energy-price-cap-rises-in-u-k>

⁷⁷ <https://meduza.io/cards/nedruzhestvennye-strany-to-est-pochti-vsyo-evropu-zastavlyayut-platit-za-rossiyskiy-gaz-po-osoboy-sheme-ona-pomozhet-ekonomike-ri-i-ukrepit-rubl>

⁷⁸ <https://uifuture.org/publications/sanctions-against-russia-what-can-actually-break-the-putin-regime/>

⁷⁹ https://antikor.com.ua/articles/557307-rosija_povertajetsja_nazad_u_rozvitku_shcho_prihovuje_kremlij_pro_situatsiju_v_ekonomitsi

По-друге, вже запроваджені санкції, насправді, ж безпрецедентними, і простору для фантазії й справді залишається небагато. Нині в європейському дискурсі все активніше шириться ідея про необхідність оговтатися від попередніх пакетів та почекати із запровадженням наступних, оскільки ціна за санкції для громадян ЄС є надзвичайно високою – чого лише варті заяви В. Орбана про те, що антиросійські санкції – це навіть не постріл у власну ногу, а в легені ЄС. Окрім того, нині майже вичерпала себе ідея про те, що нарощування рівня «летальності» обмежень буде висхідним із кожним новим пакетом – тяжко уявити щось летальніше за нафтове ембарго, окрім, можливо, газового, що явно належить до галузі фантастики, попри активні зусилля з диверсифікації постачання та нарощення закупівель із США⁸⁰.

Насправді з кожним новим санкційним пакетом дилема добробуту власних громадян, забезпечення критичних потреб, збереження прибутків vs. довгострокове ослаблення російської загрози та масована підтримка України буде дедалі гострішою. Проти України грає затягування війни, критичність санкційних сфер і наближення тяжкої в економічному та енергетичному плані зими, поступове запровадження санкцій, що дає змогу адаптуватися до обмежень, а також російська дезінформація й пропаганда з цілими табунами путінферштерів та «друзів путіна», які не припиняють свою діяльність із дискредитації України та розвінчування ефективності санкцій.

По-третє, не всі санкції починають діяти негайно. Так, набрання чинності нафтовим ембарго відкладене на півроку, така ж тенденція спостерігається й у низці інших заходів.

Наразі останнім затвердженим санкційним пакетом є так званий сьомий за рахунком, погоджений 21 липня 2022 року. До сьомого санкційного пакету ЄС увійшов розширений перелік російських фізичних (48) та юридичних (9) осіб з обмеженнями на свободу пересування та доступ до активів. Окрім того, було заморожено активи Сбербанку, запроваджено ембарго на імпорт російського золота до Європи та посилено процедуру контролю за експортом до росії товарів подвійного призначення та високотехнологічних розробок. Експерти майже солідарні в тому, що сьомий пакет – це закриття лагун попередніх санкцій, за винятком лише ембарго на імпорт золота. При цьому, за даними Reuters, ЄС у сьомому пакеті санкцій може розморозити деякі кошти російських банків задля торгівлі продуктами харчування, у т.ч. зерном. Йдеться, за даними агентства, йдеться про ресурси підсанкційних Банку Росії, ВТБ, ВЕБ, Совкомбанку, Новікомбанку, Промзв'язьбанку, а також банку «Открытие»⁸¹.

Що ще можна зробити у санкційному полі?

Передусім – розширити, вдосконалити та формалізувати процедуру впровадження та виконання санкцій, а також криміналізувати їх порушення й відслідковувати та попереджувати способи обходу обмежень. Насправді це надзвичайно складні завдання – у ЄС переважна маса повноважень такого роду перебуває в компетенції національних органів, що ускладнює означену ціль, а про різні правові рамки годі й говорити.

Превенція й криміналізація обходу санкцій повинна стати пріоритетним завданням. Наразі відомо про десятки схем у різних сферах – згадаймо хоча б «латвійську суміш», нафтові танкери без пункту призначення та засобів відстеження, реекспорт товарів, масову появу компаній-прокладок у офшорах чи умовно нейтральних країнах, паралельний імпорт, тобто ввезення товарів без дозволу правовласника торгівельної марки, альтернативні платіжні системи, відкриття рахунків у рублях або непідсанкційних банках, обхід через корпоративні структури та ліквідацію компаній чи зміну складу акціонерів, нелегальний юридичний консалтинг і так далі⁸².

⁸⁰ <https://www.gazeta.ru/business/2022/07/15/15128216.shtml>

⁸¹ <https://glavcom.ua/world/world-economy/jes-zatverddiv-somiy-paket-sankciy-proti-rosiji-862163.html>

⁸² <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2022/07/1/688735/>

Санкції мають безліч лазівок – починаючи від того, що не мають екстериторіального характеру, інакше кажучи, маючи російське представництво як окрему юридичну особу, іноземна компанія може майже безболісно продовжувати торгівлю з росією, не порушуючи санкцій формально.

Інший цікавий аспект – це вторинні санкції. Їх запроваджують США, і з ними може зіткнутися компанія будь-якої країни, якщо вирішить допомогти Росії обійти санкції та заборони. Головний економіст МВФ П'єр-Олів'є Гурінша вважає, що перспектива вторинних санкцій продовжує перешкоджати торгівлі Китаю та Індії з Росією, незважаючи на те, що обидві країни виступають проти тиску санкцій на Москву. Наприклад, китайська платіжна система UnionPay, аналог Visa й Mastercard, відмовилася співпрацювати з російськими банками, які потрапили під санкції, саме через ризик вторинних санкцій⁸³.

Водночас ЄС продовжує вважати вторинні санкції такими, що суперечать міжнародному праву, що призводить до того, що всередині союзу з'являються численні габи фактично легалізованої контрабанди до рф через паралельний імпорт та реекспорт.

Малоймовірний, проте цікавий крок – це визнання рф державою-спонсором тероризму. Це питання варте окремої статті, проте в разі, якщо США, у межах юрисдикції яких єдино можливий указаний крок, все ж підуть на це, то проти неї Вашингтоном буде запроваджено чотири категорії санкцій, а саме:

- обмеження на іноземну допомогу США;
- заборону на експорт і продаж оборонної продукції (що суттєво відобразиться на ВПК росії);
- посилення контролю за експортом товарів подвійного призначення (в абсолютній більшості випадків починає діяти «презупція відмови», тобто постачальнику апріорі відмовляють у ліцензії на постачання доти, доки він не доведе, що постачання цього товару рф не зашкодить національній безпеці США);
- різноманітні фінансові та інші обмеження, серед яких:

- США на міжнародному рівні зобов'язуються виступати проти надання такої державі кредитів від Світового банку та інших міжнародних фінансових інституцій;
- Зняття дипломатичного імунітету, що дозволяє членам сімей жертв терористичних актів подавати проти виконавців цивільні позови в судах США (може стосуватися багатьох посадових осіб, а не лише дипломатичного корпусу);
- Скасування податкових пільг для компаній та індивідів на прибуток, одержаний у державі-спонсорі тероризму;
- Скасування безмитного режиму для товарів виробництва держави-спонсора міжнародного тероризму, які імпортуються до Сполучених Штатів (будь-яких товарів, у тому числі гуманітарного значення);
- Можливість встановлення заборони будь-якому громадянину США проводити фінансові транзакції з державою-спонсором тероризму без ліцензії Міністерства фінансів США (як наслідок порушення – переслідування за законом);
- Заборона Міністерству оборони США укладати контракти з компаніями, які контролюються державою-спонсором тероризму, на суму більше 100 000 доларів;
- Можливі також інші обмеження, якщо судити з досвіду Судану, Ірану, КНДР та Сирії (наприклад, громадянам Північної Кореї та Сирії, як мігрантам і в будь-якій іншій якості, заборонено відвідувати США);
- заморожування активів Москви в США, у тому числі нерухомість.

⁸³ https://lb.ua/economics/2022/04/30/515180_paketniy_vpliv_ekonomiku_chi

- Санкції можуть також бути накладені на ті країни та юридичних і фізичних осіб, які продовжують торгувати та співпрацювати із державами-спонсорами тероризму, зокрема щодо посадових осіб, які безпосередньо залучені до цього процесу, що ж максимально широким трактуванням вторинних санкцій.

Слід однак зазначити, що окремі санкції, запроваджені США на фоні російської агресії, де факто відповідають заходам, які запроваджуються проти держав-спонсорів тероризму й без визнання Москви як такої спонсоркою тероризму. Проте визнання Росії такою державою передбачає обмеження, які не фігурують у нинішніх санкційних пакетах і є руйнівними для російської економіки (хоча вплив власне потенційного запровадження цього пакету санкцій буде важко відділити від кумулятивного впливу міжнародних санкцій, їх характер близький до летального)⁸⁴.

Не можна згадати також і те, що перш ніж говорити про нові санкції, слід послідовно дотримуватися і не послаблювати запроваджених раніше. Так, у липні вже відбулося декілька суттєвих «відкатів» у санкційному тиску. Зокрема, у цьому контексті слід згадати нещодавній ексклюзивний дозвіл американського Мінфіну на торгівлю із Росією у продовольчій сфері⁸⁵, ослаблення у рамках 7-го санкційного пакету санкцій у транспортній галузі, зокрема авіації там, де це стосується експорту продовольства та функціонування ІКАО⁸⁶, виведення з-під санкцій частини російських банків для проведення торговельних операцій із продовольством, передачу Канадою турбіни для функціонування газогону «Північний потік»⁸⁷ і т.д.

Таким чином, санкції – інструмент суперечливий та надзвичайно залежний від контексту застосування. У контексті російської агресії українська дипломатія має перед собою чи не найскладніше завдання за всі роки незалежності – щораз доводити західним партнерам, що російська загроза є невідвратною, глобальною та летальною, і вартість нинішніх санкцій є меншою, аніж гіпотетичні оборонні витрати в майбутньому. Проте санкції – всього лише один з інструментів у стримуванні Росії; вони нездатні перемогти російського агресора й вибити його з ладу в короткостроковій перспективі. Увесь комплекс застережень щодо санкцій, специфіки їхнього запровадження та дотримання підвищує їхню вартість в очах західних партнерів та щодня покладає дедалі більшу відповідальність на власне українських військових у завершенні цієї війни.

⁸⁴ <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/rosiya-sponsor-terorizmu-shcho-cey-status-dast-ukrajini-ta-svitu-analitika-50257986.html>

⁸⁵ <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/07/14/7143232/>

⁸⁶ <https://www.kommersant.ru/doc/5471439>

⁸⁷ <https://meduza.io/news/2022/07/18/kanada-peredala-germanii-otremontirovannuyu-turbinu-dlya-severnogo-potoka-uzhe-cherez-nedelyu-ee-vernut-v-rossiyu>



**МІЖНАРОДНІ САНКЦІЇ
ПРОТИ РОСІЇ: ОЦІНКА
ЕФЕКТИВНОСТІ, ПРОБЛЕМИ
ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА
НАСЛІДКИ ДЛЯ АГРЕСОРА**

